

Spread areal of the subject “Sheikh Sanan”: Alishir Navai

Lutviyya Asgarzadeh

Doctor of Philosophy in Philology, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi.
Azerbaijan. E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

Abstract. Propagation and development trajectory of the theme of “Sheikh Sanan” emerging in Arab folklore and spreading with Islam and the Middle East is very extensive. Subject that includes Sufi thought: the legend “Sheikh Sanan” and the name Sheikh Sanan are often found in the Islamic-Turkish literature, Divan poetry; Khagani Shirvani’s, Yunus Emre’s, Nasimi’s, Gazi Burhanaddin’s, Fuzuli’s, Shah Ismail Khatai’s, Baghdad Ruhi’s, Govsi Tabrizi’s, Arpaeminizade Sami’s, Namik Kamal’s, Seyid Azim Shirvani’s and M.Shahriyar’s works. In Azerbaijan, Uzeyir Hajibeyov wrote the opera “Sheikh Sanan”, Mehdi Bey Gadzhinsky – the treatise “The Legend of Sheikh Sanan”, Huseyn Javid – the tragedy “Sheikh Sanan”, and Fakhri Ugurlu – Sheikh Sanan. The famous work not only in the East, but also in Europe; in France, England, Sweden, Australia, Germany and Poland, is also known to researchers and readers. G.Tassi translated this work into French in 1857, and the English scientist Edward Brown, speaking of “Mantig-ut tayr”, mentioned about “Sheikh Sanan”, H.Ritter analyzed the novel “Sheikh Sanan”. The story of Sheikh Senan by Alishir Navai has a special place among the works written on this subject. The article tracing the spread areal of the “Sheikh Senan” theme (XII-XXI) will be investigated by Alishir Navai’s “Gisseyi-Sanan”.

Keywords: F.Attar, “Sheikh Senan”, East, Europe, translations, works. Alishir Navai.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.156>

To cite this article: Asgarzadeh L. (2020) *Spread areal of the subject “Sheikh Sanan”*: Alishir Navai. «Comparative Literature Studies», Issue I, pp. 233-244

Article history: Received — 03.03.2020; Accepted — 13.03.2020

“Şeyx Sənan” mövzusunun yayılma trayektoriyası: Əlişir Nəvai

Lütviyyə Əsgərzadə

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

Annotasiya. Hələ tarix yazılmadığı bir zamanda ərəb folklorunda yaranan və İslamla birlikdə Yaxın və Orta Şərqə yayılan mövzunun yayılma trayektoriyası çox əhatəlidir. Təsəvvüf düşüncəni içinə alan mövzu; “Şeyx Sənan” əfsanəsi və Şeyx Sənan ismi Türk ədəbiyyatında, Divan şeirində; Yunus Əmrə, Nəsimi, Qazi Bühranəddin, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Bağdadlı Ruhi, Qövsü Təbrizi, XVIII əsrin əvvəllərində yaşayan Arpaəminizadə Sami, Namiq Kamal, Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığında tez-tez zikr edilib. Azərbaycanda Üzeyir Hacıbəyov “Şeyx Sənan” adlı opera, Mehdi bəy Hacınski “Şeyx Sənan əfsanəsi” adlı risale (rus dilində), Hüseyn Cavid “Şeyx Sənan” adlı faciə, Fəxrü Uğurlu isə “Şeyx Sənan” adlı hekayə yazıb. Məşhur hekayə yalnız Şərqdə deyil, Avropada da; Fransa, İngiltərə, İsveç, Avstraliya, Almaniya, Polşa tədqiqatçılarına və oxucularına da tanışdır. Q.Tassi əsəri 1857-ci ildə fransız dilinə tərcümə etmiş, ingilis alimi Eduard Braun “Məntiq-üt tayr”dən bəhs edərkən, Şeyx Sənanı ayrıca xatırlatmış, H.Ritter “Şeyx Sənan” hekayəsinin təhlilini vermişdir. Bu mövzuda yazılanlar içərisində Əlişir Nəvainin Şeyx Sənan qissəsinin də öz yeri var. “Şeyx Sənan” mövzusunun yayılma trayektoriyası izlənən məqalədə (XII-XXI) Əlişir Nəvainin “Qisseyi-Sənan”ı araşdırılacaq.

Açar sözlər: F.Əttar, “Şeyx Sənan”, Şərq, Avropa, tərcümələr, əsərlər, Əlişir Nəvai.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.156>

Məqaləyə istinad: Əsgərzadə L. (2020) “Şeyx Sənan” mövzusunun yayılma trayektoriyası: Əlişir Nəvai. «Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq», № 1, səh. 233-244

Məqalə tarixçəsi: Göndərilib – 03.03.2020; Qəbul edilib – 13.03.2020

Giriş / Introduction

İlk dəfə Şeyx Fəridəddin Əttarın “Töhfətül-moluk” adlı risaləsi vasitəsi ilə yazılı ədəbiyyata gətirilən Şeyx Sənan mövzusunun Yaxın və Orta Şərqdə yayılma və araşdırılma trayektoriyası genişdir. XII əsrdən XXI əsrə qədər uzun bir yol qət edərək böyük şöhrət qazanan “Şeyx Sənan” mövzusunun elmi fikirdə ərəb folklorunda yaranması və səlib yürüşləri dövründə bütün İslam aləminə yayılması fikri yer alsada, bunun əksinə olan; İbn Səqqa-Şeyx Sənanın gürcüstanlı və Şeyx Sənanın ilk türk şeyxi olması kimi fikirlər də son zamanlar müxtəlif məqalələrdə yer alıb. Dəyişməyən bir şey var, o da mövzunun yarandığı gündən bu günə qədər diqqət mərkəzində olması (XII əsrdə yazılan mövzuya

XXI əsrdə Fəxri Uğurlu “Şeyx Sənan” adlı hekayə yazıb), tərcümə vasitəsi ilə geniş şəkildə yayılıb, müxtəlif dillərdə; ərəb, fars, türk, rus, Azərbaycan və s. əsərlər; opera, risalə, məsnəvi, poema, qəzəl, şeirlər yazılmasıdır. Yaxın və Orta Şərqdə bu qədər məşhur olan “Şeyx Sənan” hekayəsi Avropa, Fransa, İngiltərə, İsveç, Avstraliya, Almaniya, Polşa tədqiqatçılarına və oxucularına da tanışdır. Hələ 1857-ci ildə ƒarşin de Tassinin əsəri fransız dilinə tərcümə etməsi, ingilis alimi Eduard Braunun “Məntiq-üt- teyr”dən bəhs edərkən, tərsa qızına aşiq olmuş Şeyx Sənanı ayrıca xatırlatması”, avstraliyalı alim J.Hammer və H.Ritterin “Şeyx Sənan” hekayəsini təhlil etməsi bunun bariz örnəyidir. Yaxın və Orta Şərq və Avropa olaraq mövzunun yayılma trayektoriyası kimi, araşdırma arealı da geniş və əhatəlidir.

Əsas hissə / *Main part*

İranlı Mənuçəhr Mortozəvi və Əbdüləmir Səlimin fikrincə; “dastan (“Şeyx Sənan”) o böyük şairin (Əttarın) yüksək xəyalının, zehni təəssüratının məhsulu” [1, s.133], “Şeyx Sənan şairin özü”, hadisələri “şairin özünün başına gələnlərdir” [1, s.133]. Bəzi tədqiqatçılar hekayənin böyük sufi şair Fəridəddin Əttarın “xəyali uydurması” olması və Ə.Səliminin “Şeyx Sənan”da məqsəd şairin özüdür” [2, s.5] – fikri ilə razılaşsa da, “Şeyx Sənan mövzusunda əsər yazan ilk müəllifin Əttar olması fikri ilə razılaşmır [2, s.6]. İskəndər Palanın fikrincə, Şeyx Sənan mövzusu ilk dəfə “Qəzalinin Təhfət-ül - Molk” adlı əsərində işlənmişdir” [3, s.14]. İ.Palanın ortaya atdığı “mövzunun ilk dəfə Qəzali tərəfindən işlənməsi fikri ağılabatan sayılsa da, təsdiqini tapmayıb” [4, s.1574]. Mortozəvinin “Şeyx Sənan” əsərini Əttarın “yüksək xəyalının və zehni təəssüratının məhsulu hesab etməsi” [1, s.133] fikri ilə razılaşmaq mümkün deyil. Şeyx Sənanla əlaqədar təsvir olunan hadisələrin cərəyanı nöqteyi-nəzərdən “onun ilk folklor mənbələrini Ərəbistanda axtarmaq lazımdır”, – fikrini yürüdən, “Şeyx Sənan motivlərinin ərəb folklorunda yaşaması haqqında müəyyən nəticələr əldə edən tədqiqatçı Z.Əkbərov yazır: “Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin vəfatının dörd yüz illiyi keçirilən zaman İraqdan dəvət olunmuş şərqşünas alim Hüseyn Əli Məhfuz “Şeyx Sənan” dastanının ərəb folklorunda yaşadığını bizə söylədi” [2, s.7].

Folkloradan gələn hər şeyin həqiqətdən çox əfsanə, rəvayət kimi qəbul olunması faktdır, halbuki, folklor xalqın hafizəsində yaşatdığı tarixdir. Buna “yazılmayan tarix” də deyilir. Folkloradan gələn “Şeyx Sənan” dastanı kimi, Şeyx Sənanın tarixi şəxsiyyət olmasına da şübhə ilə yanaşılır. Halbuki tarixi şəxsiyyətlərin zaman içərisində əfsanələşməsi hadisəsi çoxdur. Bu problem, bir çox tədqiqatçını düşündürmüş, araşdırmalar aparılmışdır. Uzun müddət keçmiş SSRİ tərkibində yaşayan ölkə olaraq Azərbaycanda tədqiqatların çoxu ideologiyanın hömranlıq etdiyi, Ərəb-İran-Türk mənbələrinə əl yetmədiyi bir zamanda aparıldığından birtərəfli araşdırılmış, yalnız müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra qadağalar aradan qaldırılmış, tədqiqatçılara İran, Türkiyə və s. arxiv və kitabxanalarında araşdırma aparmaq imkanları yaranmışdır. Məlum olmuşdur ki, bu sualın cavabını tapmaqda Türkiyə arxiv və kitabxanalarında (İran məxəzləri Z.Əkbərovda daha çoxluq təşkil edir) istənilən qədər material; qamus, təzkirə, tərcümə, araşdırma, monoqrafiya və məqalələr var; Əhmədi Dasitan-i Əbdürrəzzaq, Gülşəhri “Mantikut-tayr”, “Mostarlı Ziyai Şeyh Sənan məsnəvisi”, “Şeyx Əbdürrəzzaq (Şeyx Sənan) dastanının Anadolu türkcəsindəki ilk çevirisi”, Yusuf Babür “Şeyx Sənan qissəsinə dair”, “Mütərcimi bilinməyən bir Şeyx Sənan məsnəvisi”, Oğuz, İlhan “Gələnəyin yenidən üretilməsi bağlamında Əttar, Gülşəhri və Əlişir Nəvainin məsnəvilərində Şeyx Sənan qissəsi” və s. Bu mənbələrdə “Şeyx Sənanın varlığı və tərsa qızı ilə eşqi haqqında bir-birinə oxşar, bir-birini tamamlayan, həmçinin bir-birindən

fərqli, biri digərinə zidd, maraqlı məlumatlar verilmiş, müxtəlif rəylər irəli sürülmüşdür; “bəzi azərbaycanlı, fars-tacik, özbək, türkmən, rus və fransız alimlərinin fikrincə, Şeyx Sənan əfsanəvi bir şəxsin adı” [2, s.6] olsa da, bəzi müəllflərin fikrincə, Şeyx Sənan tarixi şəxsiyyətdir [5, s.14]. Hətta Hüseyn Baykaraya görə, Şeyx Sənan Əttarın mürsüdüdür: “Deyirlər ki, o həzrətin (Əttarın) əyninə irşad xirqəsini geydirən Şeyx Sənan olmuşdur” [5, s.6-7]. Fəridəddin Əttarın da bir sufi şeyxi olması Hüseyn Baykaranın fikirlərinin doğruluq payını artırır. Məhəmməd Qeyasəddin “Qeyasolloğə” əsərində “Şeyx Sənanın yeddi yüz müridi olduğu, Əttarın da bu müridlərdən biri olması və Sənanla tərsa qızının eşqi haqqında qısa məlumat verir; “Deyirlər ki, Qövsüləzzəmin bədduasından bir tərsa qızına aşiq olmuş və islam dinindən çıxmış, lakin sonradan qeyb aləmindən gələn hidayət onu qolundan qaldırmış, yenə əvvəlki kimi, kəşf və kəramət sahibi olmuşdur.” Əttarın Şeyx Sənanın müridi olmasından Mövləvi Qulam Sərvər Lahuri, Əbdorrəhman ibn Əhməd də bəhs edib; “Sənan bir də özü ilə birlikdə yeddi yüz nəfər müridi olan bir şəxsin adıdır ki, o yeddi yüz müriddən dörd yüzü əsil, doğru, kamala çatmış müridlər idi. Xacə Şeyx Fəridəddin Əttar da o kamil müridlərdən biridir” [6, s.576]. Əttarın kamil mürid olması haqqında məlumatları onun tərcümeyi-halından bəhs edən təzkirə və qamus müəllifləri də təsdiq etmiş, onun sufiliyə başlaması, Beytul-haramı ziyarət etməsi, Ərəbistanda bir çox sufi mürsidi ilə görüşməsidən yazmışlar. Bunlar da Əttarın Ərəbistanda olarkən Şeyx Sənana müridlik etməsi faktını inandırıcı edir. Həzrəti Əli deyir: “Danış səni tanıyım.” Bu baxımdan “bəzən övliyanın dilindən verilən bir cümlə onun mənəvi yolçuluğun hansı mərhələsində olması, hal və məqamları barədə təsəvvür yaradır, Həllac Mənsurun dilindən verilən “Mənimçün Bağdad və biyaban eyni bir şeydir”, – cümləsi onun artıq vəhdət məqamına yetişməsindən, bəşəri sifətlərdən arınmasından xəbər verdiyi” [7, s.43] kimi, Əttarın din və təsəvvüfün bütün incəliklərindən bəhs edən, “İslam ensiklopediya”sı sayıla bilən “Təzkirətül-Övliya” əsərini yazması onun sufi alimi olması faktını təsdiq edir. “Təsəvvüfi traktat və lüğətlərin verdiyi bütün bilgiler açıq və gizli şəkildə” [7, s.43] əksini tapdığı “əsərdə övliyaların dili ilə ən incə irfani mətləblər, təsəvvüfi yolçuluğun səbr, şükr, təvəkkül, fəna, bəqa və s. məqamları, xəlvət, üzlət, təcrid, təfrid, vəcd, təvacüd və s. kimi irfani anlayışların daxili mənaları aydın və anlaşıqlı bir dillə açıqlanmışdır” [7, s.45]. Sənanın əslən haralı olması məsələsi də hər zaman müzakirə obyektinə olub, nədənsə tədqiqatçılar onu Ərəbistanda aramış, qədim zamanlardan Ərəbistanda Səna adlı şəhər və Suriyada Şam yaxınlığında Səna adlı qəsəbənin olması faktı üzərində durularaq Şeyx Sənanın Səna şəhərində (Yəmən) və ya Şam yaxınlığındakı (Suriya) Səna qəsəbəsinə çıxması ehtimal olunub. Həm Şərq, həm də Avropa ədəbiyyatşünasları; İbn Xəlikan, Əbu Səid və Şəmsəddin Sami [9, s.296; 10, s.14-19], Helmut Ritter [11, s.387] daha çox lüğət müəllifləri Səna şəhərinə və ya qəsəbəsinə mənsub olan şəxslərin “Sənai”, “Sənani təxəllüsündən istifadə etdiklərini və bu təxəllüsü daşıyan şəxslərin içərisində məşhur din xadimlərinin; şeyxlərin, üləmaların olduğu qeyd edilir. Ş.Sami “Sənani” adı ilə məşhur olan bir din xadimi haqqında yazır: “Sənani (Əbubəkir Əbdürrəzzaq ibn Humam İbn Nafi) məşhur-üləma və hədisşünaslarından olub Sənalıdır...” [9, s.296]. Əbdürrəzzaq Sənani haqqında ilk geniş məlumatı verənlərdən biri Şəmsəddin Əbül Abas İbn Xəlikanıdır” [10, s.14-19]. İbn Xəlikan, Əbu Səid və Ş.Sami qeydlərində Sənada Əbdürrəzzaq adlı məşhur bir din adamının olduğundan bəhs edilib. Hətta “Sudi əfəndi Hafız Şirazinin qəzəllərinin şərhində Şeyx Sənan deyərkən, Əbdürrəzzaq Yəmənini nəzərdə tutub.” Alman tədqiqatçı Helmut Ritter isə, Sudinin Şeyx Sənan haqqındakı şərhini ilə razılaşmır, “Sudi “Şərhi-Hafız”da bizim şeyximizi (Şeyx Sənan) Əbdürrəzzaq Yəmənini adlandırır. Hərgah o, bununla hicri 211-ci ildə vəfat etmiş ənənəvi Əbdürrəzzaq ibn Hümam Əs-Sənanini nəzərdə tutursa, onun ibn Səd 5/399, İbn Xəlikan tərəfindən verilmiş tərcümeyi-halında və “Təhdib-ət-təhdib”də əlifba sırası ilə adı göstərilən yerdə belə sərgü-

zəştlər haqqında heç bir şey deyilmir” [11, s.387]. Bir fikrə görə, “çox ehtimal ki, Sudi Gülşəhrinin yazdığı hekayənin təsiri ilə Şeyx Sənanın Əbdürrəzzaq olduğunu iddia edir. “Əhmədi və Ziyaiyə görə Şeyx Sənan - “Şeyx Əbdürrəzzaq”dır. Fikirlər haçalansa da, Sami, Sudi, Xəlkan kimi, “hekayədəki şəxsin Əbubəkr Əbdürrəzzaq bin Hümam bin Nafi olduğunu söyləyənlər daha çoxdur və “XIII və ya XIV əsrdə yaşaması ehtimal olunan Əhmədi, Yunus Əmrə və XVI əsr şairi Ziyainin mətnlərində “Əbdürrəzzaq” adının keçməsi, Şeyx Sənanın Əbdürrəzzaq Sanani ilə əlaqəsinin çox əskiyyə dayandığını göstərilməkdədir” [4, s.1575]. A.Gölpınarlı, Yunus Əmrənin bir beytini açıqlarkən hekayənin mənşəyi mövzusunda “Nefəhat”da Şeyx Hammad maddəsində yer verilən bir hekayəni qısaca nəql edərək – “Əcaba Şeyx Sənan hekayəsi bu hadisədənmi yarandı?” – deyərək sual edir. Hədisdə deyilir: “Şam alimlərindən biri İbn Saqqə və Abdülkadir Geylani ilə birlikdə Bağdada zamanın şeyxi möhtərəmini ziyarət etməyə gedirlər. Yolda gedərkən İbn Saqqə şeyxə cavabını bilməyəcəyi bir şeyi soruşmağı təklif edir. Abdülkadir Geylanidən başqa yanındakı iki nəfər bunu qəbul edirlər. Bağdada çatıb şeyxin hüsuruna çıxdıqlarında şeyx İbn Saqqaya “Görürəm ki, səndən dinsizlik alovu yüksəlir” – deyir. Aradan illər keçir, İbn Saqqə Rum məmləkətinə göndərilir. Orada padşahın qızına aşiq olur. Padşah qızını ona vermək üçün İbn Saqqanın xristian olmasını şərt qoşur, İbn Saqqə də bunu qəbul edir” [4, s.1572-1631]. Səid Nəfisnin fikrincə də, Şeyx Sənan dastanının məhz “İbn Saqqanın əhvalatına bir az qol-qanad verərək yaratmışlar.” İbn əl Əsirin “Tarixi-kamil” əsərində İbn Saqqanın hekayəti bu şəkildə verilir: “Hicrətin 506-cı ilində Həmədanlı vaiz Yusif Əyyub oğlu Bağdada gəlmişdi. O, abid və zahid bir adam idi. Orada vəz etdiyi zaman din alimi olan İbn Saqqə adlı kişi yerindən durdu və onun qəlbinə incidəcək bir məsələ soruşdu. Yusif ona dedi: “Otur, mən sənə danışığından kafərlik iyi duyuram. Mənə elə gəlir ki, sən öldüyün zaman islam dinindən başqa dində öləcəksən”, “elə oldu ki, bir qədər keçəndən sonra İbn Saqqə Rum məmləkətlərinə getdi və orada xristian oldu” [12, s.174]. İbn əl Əsir bu məlumatını ərəb tarixçisi İbn Xəlkan da təsdiq edir. İbn Saqqanın rəvayətinin xülasəsi belədir: “Bu sözdən (Həmədanlı Yusifin İbn Saqqaya dediyi sözdən) bir müddət keçdikdən sonra, Rum padşahı tərəfindən xəlifənin yanına xristian elçi gəldi. İbn Saqqə elçinin yanına gedib, onu yoldaşlığa qəbul etməsini xahiş etdi. Əlavə olaraq bunu da eşitdirdi ki, islam dinini buraxıb, xristian dinini qəbul edəcəkdir.. elçi onu yoldaşlığa qəbul etdi, birlikdə Qəstəntəniyyəyə tərəf yola düşdülər. Ruma çatdıqda İbn Saqqə xristianlığı qəbul etdi və xristian olduğu halda öldü.” İbn Saqqə ilə Şeyx Sənanın eyni adam olması fikri ərəb və fars tədqiqatlarında daha genişdir. Xəqani Şirvani Şabran qalasında həbsdə olarkən Rum qeysərinə məktub yazaraq ona yardım etməsini xahiş edərkən, İbn Saqqə – Şeyx Sənanı xatırlayır:

Səqqə oğlu kimi atım rıqanı, teyləsanı?

Zünnar asım, bərnəs geyim, olum donuz çobanı? [13, s.149].

Şairin bu şeiri İranda müxtəlif varianlarda “Puri Səqqə – Şeyx Sənanıdır” şəklində şərh edilib; “Bədəl sazəm bezonnar o bebərnəs, Reda və teyləsan çun Puri Səqqə.” Şeirində Şeyx Sənanı Saqqə oğlu adlandıran (qeyd edək ki, “Səqqə” Ərəb imperiyası zamanı şəhər su sahiblərinə verilən addır) Xaqaninin yaşadığı dövrü, anasının da bir nəsturi qızı olması, Borçalı ilə bioloji bağının və üçüncü kürəkənin Borçalıdan olması və əsərlərində bir neşə dəfə Sənanın adını çəkməsindən görünür ki, şair Sənanın tərcümeyi-halını yaxşı bilirmiş.

Fəridədin Əttar “Vəhdəti-vücut” fəlsəfəsi və “Şeyx Sənan” hekayəsi. Əsasını “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsi təşkil edən “Şeyx Sənan” hekayəsinin məzmunu belədir: “Quşlar özlərinə şah seç-

mək qərarına gəlirlər. Bu zaman vaxtı ilə Süleyman peyğəmbərin elçisi olmuş Hüdhdüd quşu deyir ki, onlara ancaq Qaf dağının arxasında gizlində yaşayan Simruğ şah ola bilər. Hüdhdüdün məsləhəti ilə Simruğun yanına yola düşməyə hazırlaşan quşlar bu səfərdə hüdhdüddən onlara bələdçi olmağı xahiş edirlər. Uçuş başlanır. Yol çox uzun və əziyyətli olduğundan quşlar bir az tərəddüd edirlər, bəziləri geri qayıtmaq istəyirlər. Hüdhdüd quşların geri dönmək istəyində haqlı olmadıqlarını sübut etmək üçün onlara bir sıra hekayələr nağıl edir. Bu hekayələrdə əsasən, təsəvvüfi həqiqətlər söylənilir. Hüdhdüdün quşları ikna etmək üçün danışdığı Şeyx Sənan hekayəsi də bunlardan biridir. Hekayədə danışılır ki, əlli il Kəbədə ibadətlə məşğul olan Şeyx Sənan bir neçə gün özünü yuxuda Ruma səfər edən görür. Bu yuxunun izi ilə bir neçə müridü ilə Ruma səfər edir. Rumu gəzib dolaşan Şeyx Sənan tərsə bir gözəlin önündə çasıb qalır. Qız Şeyxin bütün aqlını və etiqadını əlindən alır, “Din evinə rəxnə” salır. Müridləri Şeyxi bu yoldan qaytarmaq üçün ona nəsihətlər versələr də, onu bu yoldan çəkinməyə bilmirlər. Qızın eşqi Şeyxin qəlbini yandırır-yaxır. Şeyx gözəle qəlbini açaraq, ona öz eşqini bəyan edir. Qız şeyxin yaşını yada salır, lakin şeyxin israrı qarşısında ona dinindən keçməyi, çərab içib, quranı yandırmağı, “zünar” bağlamağı şərt qoyur. Tərsə qızına bütün tələblərini yerinə yetirəcəyini söz verən Şeyxi kilsəyə aparırlar. Müridlərin ah-fəğanına etina etməyən Şeyx şərab içməyi qəbul etsə də, digərlərini qəbul etmir. Şərab içən Şeyx onun təsiri ilə zünar bağlayır, dərviş xırqəsini yandırır. Tərsə qızı ona bir il donuz güdməyi də söyləyir. Şeyx bir il də donuz çobanı olur. Şeyxin bu halını görən müridləri geri dönlər. Bu zaman yolda şeyxin müridlərindən biri ilə rastlaşırlar, əhvalatı ona söyləyirlər. O şəxs müridləri Şeyxi yalnız buraxdıqları üçün danlayır. Müridlər Ruma geri dönüb Şeyxləri üçün 40 gün 40 gecə ibadət edirlər. Nəhayət, duaları qəbul olunur. Bir gecə müridlərdən birinin yuxusuna Məhəmməd Peyğəmbər girir və gülümsəyərək deyir ki, artıq Sənanın qəlbinə girən qubar silinmişdir, o, yenidən müsəlman olacaqdır. Müridlər Şeyxin olduğu yerə gələndə həqiqətən də, onu zünarsız, nurlar içində görürlər. Əmələndən peşman olan Şeyx müridləri ilə birlikdə Kəbəyə tərəf gəlir. Bu zaman sevgilisi də onun ardınca gəlir və canını təslim edir. Şeyx Əttar qızın ölümünü belə səciyyələndirir: “O bir damcı idi, həqiqət dənizinə doğru getdi”, yəni ölüm onu “məcazi aləmdən uzaqlaşdırıb həqiqətə-vücudi küllə apardı” (Gölpınarlı, 1968:). Şeyx Əttarın bu fikri Qurani-Kərimin 2-ci surəsinin (16)-cı ayəsində deyilənlərlə eyniyyət təşkil edir: “Həqiqətən biz onun (Allahın) tərəfinə qayıdacağıq” (İnna ileyhür raciun). “Quran”ın 55-ci surəsinin (26)-cı ayəsində isə yazılmışdır “onun (torpağın) üzərində olan hər kəs fanidir, köçəcəkdir” (“Mən əleyha külləfası”) [15, s.2012]. “Mantik-üt-tayr”da Hüdhdüd sufi müridi məqamındadır. Onun bu nağılı söyləməsi müridləri məqamında olan quşlara cəsarət verir, onlar əzmlə yollarına davam edirlər. Bu əziyyətli yolda quşların bəzisi yorğunluqdan, bəzisi aclıqdan ölür, yalnız 30 quş “dərgahın” qapısına çatır. Birisi gəlib qapını açır və onlara geri qayıtmalarını söyləyir. Sonra biri gəlir və onları içəri dəvət edir. İçəri girən quşların qarşısına yazılı kağızlar qoyulur, təklif olunur ki, oxusunlar. Quşlar kağızda bütün etdiklərinin yazıldığını görəncə heyətdə düşürlər. Bu anda Simruğ “təcəllə” edir. Onların gördükləri Simruğ özlərindən başqası deyildi. Simruğda özlərini, özlərində isə Simruğu görən quşlar Simruğun ard-arda “təcəllə” etməsini görəncə heyətdə qalırlar. Bu zaman bir səs duyurlar: “Siz buraya “Si mürğ” gəldiniz.” Yolçular bundan sonra inanırlar ki, onların axtardığı gizli padşah – Simruğ elə özləridir [14, s.41]. “Simurğ quşu” haqqındakı əfsanəyə görə, “Simruğ Qaf dağında yasayırdı. O, bəs yüz ildən bir uçub Misirə gedir və burada günəş Allahı Rənin məbədinə gəlirdi. Lakin Simruğun bəxti gətirmirdi. Məbədə çatan kimi onu tutub yandırıldılar. Simruğ oddan alovdan qorxmurdu. Hər dəfə atəşə atılsa da, küllün içərisindən dirilib çıxır, qırx gün Misirdə qalandan sonra uçub Hindistana gedirdi...” [16, s.121].

Təsəvvüfi düşüncəni içinə alan mövzu Türk ədəbiyyatında, Divan şeirində; Yunus Əmrə, İma-

dəddin Nəsimi, Qazi Bühranəddin, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Bağdadlı Ruhi, Qövsü Təbrizi, XVIII əsrin əvvəllərində yaşayan Arpaəminizadə Sami, Namiq Kamal, Əlişir Nəvai, Seyid Əzim Şirvani, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Hüseyn Cavid, Fəxri Uğurlu yaradıcılığında tez-tez zikr edilib. Sədi nə gözəl deyib: “O aləmə aşiqəm ki, bütün mövcudiyyat ondan yaranmışdır.” Şeyx Sənan mövzusu və Şeyx Sənan ismi “bütün mövcudatın yarandığı aləmə aşiq olanların” yaradıcılığında tez-tez zikr edilir.

Boşnak şairi Mostarlı Ziyainin (XVI əsr), “Qisseyi Şeyx Abdürrəzzak” [17, s.11]. adlı əsəri isə bu mövzuda yazılmış ilk məsnəvidir və tədqiqatçıların fikrincə, Ziyainin bu məsnəvisi “Türk ədəbiyyatındakı Şeyx Sənan hekayələri içərisində, ən həcmli olduğu kimi, bir ədəbiyyat əsəri olaraq ən başarılısıdır” [4, s.1581].

Şəxsiyyət və hekayə olaraq həmişə diqqət mərkəzində olan Şeyx Sənan hekayəsi Əhmədinin, Gülşəhrinin, Ziyainin tərcüməsi ilə türk dünyasına yayılıb. Alman tədqiqatçı Hellmut Ritterin yazdığına görə, “Türkiyədə “Şeyx Sənan” dastanı yalnız Gülşəhri tərəfindən deyil, Zəifi və Fədai Dədənin tərcümələri ilə də yayılmışdır. 1939-cu ildə Türkiyədə Laləli adlı birisinin Əttarın “Şeyx Sənan” hekayəsini xatırladan əsərinə bənzəyən bir əsəri oxuyub” [11, s.387]. Şeyx Sənan hekayəsi Fəridəddin Əttarın “Mətiq-üt-teyr” nüsxə alınaraq Gülşəhrinin “Məntiq-üt-teyri” ilə yanaşı, özbək şairi Əlişir Nəvainin “Lisanü t-tayr”-ində də mövzu olaraq işlənir. Fəridəddin Əttarın “Şeyx Sənan” hekayəsinin Türk dünyasında geniş yayılmasında Gülşəhri və Əlişir Nəvainin tərcüməsinin böyük rolu olduğu fikri isə tədqiqatçılar tərəfindən qəbul ediləndir. Əlişir Nəvainin özü əsərini “tərcümə” [18, s.2] adlandırsa da, nəvəşünaslar bu fikirlə razılaşmır, əsəri orijinal sayırlar. Yalnız E.Blochet Ə.Nəvainin Nizami, Əttar, Husrəv, Cami kimi böyük İran şairlərinə nəzirə olaraq yazdığı məsnəviləri “bəsit bir tərcümə və təqlid adlandırır” [19, s.95]. Blochetin bu fikri ilə qətiyyətlə razılaşmayan rus şərqşünası E. Bertels Əttarla Nəvainin “Lisan-üt-Teyr”-ini qarşılıqlı araşdırıb və Nəvainin əsərinin Əttarınkına görə daha ustalıqla yazıldığını qeyd edib” [20, s.24-82]. Şeyx Sənan hekayəsi Yaxın və Orta Şərqdə o qədər məşhur olmuşdur ki, bir çox təzkirə müəllifləri; Nəvai ilə müasir olan Sultan Hüseyn Baykara hətta müstəqil əsər kimi onu kitablarına salmışdır. O, “Məcalüsül-üşşaq”-ın iyirminci məclisində Əttarın “Şeyx Sənan” hekayəsini bir neçə yerdə nəslrlə yazılmış müdaxilə ilə birlikdə “Zikri-həzrəti-Şeyx Sənan” başlığı altında yerləşdirmişdir” [2, s.30]. Əfqan oxucuları qissə ilə bu əsər vasitəsi ilə tanış olmuşdur. Qarşın de Tassi hind şairi Dekan, Vəcəddin və Məhəmməd İbrahim tərəfindən “Məntiqut-teyr”-in hind və urdu dillərinə tərcümə olunduğunu göstərir” [21, s.17].

Fəridəddin Əttar, Gülşəhri və Əlişir Nəvai

Gülşəhrinin ən böyük və ən əhəmiyyətli əsəri “Mantık-ut-tayr”-ıdır. Əhməd Kartal “Gülşəhrinin “Mantıkut-tayr”-ını türkcəyə Əttardan edilmiş ilk tərcümə” hesab edir” [22, s.297]. Hekayəni ilk dəfə türk dilinə çevirənin Gülşəhri olmasından bəhs edənlər olsa da, hekayənin ondan əvvəl Əhmədi adlı bir şairin tərcümə etməsi haqqında da fikirlər var. Bu fikrin yaranmasına səbəb Gülşəhrinin bir misrasında etdiyi aşağıdakı qeyddir:

“Bir gışı bu dasitanı eylemiş,

İlle lafzın gey çepurduk söylemiş” (Birisini bu dastanı yazmış, ancaq sözünü çox anlaşılmaz, qarışıq söyləmiş). Gülşəhrinin bu qeydi hekayəni müasiri olan Əhmədi mahlaslı Mövləvi bir şairin yazdığı ehtimalını gücləndirməklə yanaşı, həm də “Gülşəhrinin Anadoludakı müstəqil olaraq yazılan ilk Şeyx Sənan qissəsini gördüyünü və onun dilini qüsurlu saydığından əsəri yenidən özünün tərcümə etdiyini təsdiq edir” [23, s.12-13]. Əttarın yazdığı, Əhmədi, Gülşəhri və Əlişir Nəvainin tərcümə etdiyi “Şeyx Sənan” qissəsinin yuxarıda verdiyimiz qısa məzmunu, hekayənin əsasını “vəhdəti-vücut” fəl-

səfəsinin təşkil etməsi Gülşəhridən fərqli olaraq, Əttar və Nəvaidə eyni olsa da, hadisələrin baş verməsi və yaşanmasında müəlliflərin anlatması, nəql etməsində də fərqlər yox deyil. Məsələn, Əttar, Gülşəhri və Nəvainin hekayələrində Şeyx Sənanın təqdimi və sonrakı hadisələrin təbii bir bütünlük içində verilməsinə baxmayaraq, fərqli nüanslar da diqqət çəkir. Əttarın Şeyx Sənan hekayəsində hadisələr Şeyxin bir neçə gecə ard-arda eyni yuxunu görməsiylə başlayır. Şeyx yuxusunda özünü Hərəmdən Ruma köçmüş, orada dayanmadan bir bütə səcdə edərkən görür. Dərvişlərinə həməən Ruma gedəcəklərini söyləyir və bərabər yola çıxırlar. Gülşəhridə isə, Şeyx bir gecə yuxusunda Hərəmdən Rum ölkəsinə gəldiyini, bir bütün qarşısında səcdə etdiyini görür. Yarənlərinə bu müşkülü həll etmək üçün Ruma getməli olduqlarını söyləyir və birlikdə Rum ölkəsinə gəlirlər. Həm Əttar, həm də Gülşəhri şeyx yuxusunda gördüyü bütü, yolda qarşısına çıxan keçilməsi çox çətin bir əngəl olaraq yozarlar. Bu əngəl keçilməzsə, yol uzanacaq, keçilirsə yol aydınlanacaqdır. Nəvaidə isə Şeyx yuxusunda özünü Rum ölkəsində bir kilsədə sərxoş bir bütperəst olaraq görür. Alınə yazılmış olan bu bəladan qaça bilməyəcəyini düşünən Şeyx, zaman itirmədən Rum ölkəsinə getməyə qərar verir və yola çıxır. Şeyxlərinin Ruma getmək üçün yola çıxdığından xəbərdar olan mürüdləri də yoldaş olmaq üçün ona qoşulurlar. Əttar və Gülşəhridə şeyx və dərvişləri Rum ölkəsinə gələrək şəhəri gəzirlər. Nəvaidə isə şeyx və mürüdlərinin yolculuğundan daha ətraflı bəhs edilir. Yolculuq zamanı Şeyxin ruh halı təhlil edilir; könlündə qiyamətlər qopan Şeyx düşüncəli, kədərli və aşıqdır. Mürüdləri Şeyxin bu halının, öyrənmək üçün ona suallar verir, amma ondan cavab ala bilmir və Şeyxin bu qərribə hallarını anlaya bilmirlər. Anlaya bilmirlər ki Şeyxlərinin “könlige sevdalar düşüp, Kim anı zayi kılurğa yavuşup” [24, s.95]. Başqa bir örnək; Əttarda Şeyx xristian gözəli uca bir binanın önündən keçərkən üst qatdakı rəncərənin kənarında oturmuş ikən görür. Gülşəhridə isə gözəlin olduğu yerlə əlaqəli heç bir məlumat verilmir, yalnız onun Rum sultanının qızı olduğu söylənir.

Hər iki hekayədə də xristian gözəlin üzünü açıqdan sonra şeyx atəşlərə düşüb yanır, gördüyü gözəlin eşqindən başqa, könlündən hər şey silinib gedir. Şeyxin bu halını görüncə, dərvişləri onun başına gələnə anlasalar da, nə edəcəklərini bilmirlər. Şeyxlərinə nəsihət etsələr də, bunun heç bir faydası olmaz. Çünki Kəbənin ən etibarlılarından olan Şeyx Sənan aşıq olmuşdur. Şeyx, axşama qədər qızın olduğu yerə baxıb durur. Nəvaidə isə, xristian gözəli görüncə könlündə atəşlər çıxan Şeyx Sənan, Əttar və Gülşəhrinin şeyxindən daha təmkinlidir. Nəvainin həтта özünü gözəldən yayındırıb Allaha yalvarır və davamlı dua oxuyur. Ancaq gözəl üzünü açınca hər şeyi unudur, əsasına söykənərək ayaqüstə ancaq dayana bilir. Divara söykənən Şeyx özü də düşdüyü hala çaşib qalır. Artıq eşq Şeyxin qəlbinə nüfuz etmişdir. Çaş-baş qalan mürüdləri əl açıb Allaha yalvarırlar. Axşama qədər Şeyxin özünə gəlməsini gözləyirlər. Gözəlin qapısında eşq dərdindən alışıb yanan Şeyx Allahından bu qəmli gecənin nədən bitmədiyini soruşur. Bu vəziyyəti Əttar, Gülşəhri və Nəvai aşağıdakı beytlərlə dilə gətirir.

Əttar:

Omr kû tâ vâsf-ı gam-hârî konem

Yâ be kâm hîştən-i zârî konem

“Ömür nerde? Tutayım da sevgilimi öveyim yahut muradıma ulaşmaq için feryatlara koyulayım” [14, s.87].

Gülşəhri:

Akl kanı kim ögümi dirşürem

Nefs divin gönlüm içindən sürem [25, s.13].

Nəvai:

Köz kanı ol ay yüzige salguça

Ol kuyaş envarıdın nur alguça [24, s.101].

Hekayədə müridlərinin də Şeyxə münasibəti fərqlidir. Əttar və Gülşəhrdə şeyxin fəryadını duyan dərvişləri onun başına toplaşır, eşq dərindən qurtarması üçün şeyxlərinə nəsihətlər verirlər. Şeyx də onların bu nəsihətlərinə cavab verir. Cavabdan məlum olur ki, Şeyxin xristian gözəlin eşqindən əl çəkməyə niyyəti yoxdur. Nəvaidə isə Şeyx bu söhbətlərdən əvvəl dərvişlərindən ona yardım etmələrini, onu öldürmələrini, yandıraraq külünü hər yana sovurmalarını istəyir. Onlara, Siz siz olun, dünyada belə rüsvay olmayın, bir dəfə ölün, bir dəqiqədə yüz dəfə ölməyin deyir. Müridləri şeyxlərinin bu halı qarşısında nə deyəcəklərini bilməyib, göz yaşı tökür, nəsihət verməkdə davam edirlər. Əttar, Gülşəhri və Nəvainin hekayələrindəki yalnız bu bölümü araşdıranda belə onların ortaq tərəfləri ilə yanaşı, bənzər və fərqli tərəflərinin də olduğu, əsərin “tərcümə” deyil, orijinal əsər, tərcümə isə orijinal bir tərcümə olduğu görülməkdədir. Oğuz və İlhan araşdırmalarında Nəvainin də “Qisseyi Sənan”-ını tərcümə adlandırır və Gülşəhrinin tərcüməsi ilə qarşılaşdıraraq, “Gülşəhrinin hekayənin məzmununa Nəvayiə görə, daha çox bağlı qaldığını”, “Nəvainin əsəri tərcümə edərkən əsas hadisələrdə dəyişiklik etməsə də, bəzi hallarda öz qənaətlərini də istifadə etdiyini”, “məsnəviyə xristianlıq dininə aid bəzi xüsusiyyətlərlə rəng qatdığını” vurğulayır [26, s.181]. Məsələn, Gülşəhrdə Şeyx belinə zünnar bağlamadan öncə vaftiz edilir. Eyni zamanda, Gülşəhrdə Əttarın təsəvvüf eşqinə olan göndərmələri və hadisələri, təsəvvüfə görə yorumlama tərzini görülmür. Əksinə, Gülşəhrinin eşq məsələsində məcazi eşqə yönləndiyi görülməkdədir” [26, s.168-192]. Nəvaidə isə, təsəvvüf Əttardakı kimidir. Məsnəvilərdə yuxugörmə mötəvindən istifadə edilməsi də fərqlidir. Gülşəhrdə Şeyx bir dəfə yuxuda bütə səcdə edərkən gördüyü halda, yuxugörmə Əttar və Nəvaidə dəfələrlə təkrarlanır. Əttar və Gülşəhrdə büt Şeyx tərəfindən aşılması çox çətin olan bir əngəl kimi görülməkdə, Nəvaidə bu qədər, tale kimi dəyərləndirilir. İkinci yuxu, Şeyxin dəyanətli dostunu gördüyü və Şeyxin qurtulmasına dair müjdənin verildiyi yuxudur. Əttar və Gülşəhrdə Şeyxin dostu peyğəmbərimizi yuxuda gördüyü halda, Nəvaidə ayıq ikən görür. Xristian gözəl tərəfindən görülən üçüncü yuxuda günəş dilə gəlib danışır. Gözəl yoldan çıxardığı Şeyxin doğru yolu bulduğunu, özünün də onun yolundan getməsinə söyləyir. Bu yuxunu Əttarda Şeyx, Gülşəhri və Nəvaidə xristian gözəl görür. Bu zaman Nəvai, yuxuya xristianlıqla əlaqəli bir neçə mötəv əlavə edir. Gülşəhri Şeyx Sənanın-Əbdürrəzzaqın adına və məmləkəti olan Sanana qısaca toxunularkən, Nəvai Şeyxin kəramətləri üzərində daha çox dayanır. Xristian gözəlin təsvirindən əvvəl kilsə və kilsə əhli verilir. Hər üç əsərdə də Şeyx Sənan və xristian gözəl bənzər lövhələrlə təsvir edilir. Eyni zamanda hər üç əsərdə zaman və məkandan istifadə bənzərlikləri ilə yanaşı, fərqliliklər də nəzərə çarpır. Əsərlərdə istifadə olunan məkanlar Hicaz və Rum ölkəsi, kilsə, bütخانə, mağara və atəşgahdır. Qeyd edək ki, Nəvaidə rast gəldiyimiz atəşgah Əttar və Gülşəhrdə yoxdur. Dərvişlərin Şeyxləri üçün məşvərətə çəkildiyi məkan Əttar və Nəvaidə naməlum ikən, Gülşəhrdə mağaradır. Əsərdəki məkan fərqlərindən biri də Şeyxin xristian gözəli içərisində görüb gözələ aşiq olduğu məkandır. Bu məkan Əttarda “uca bir məkan”, Gülşəhrdə “naməlum”, Nəvaidə kilisədir. Nəvainin “Şeyx Sənan” qissəsi Əttarın “Məntiq-üt-tayr”-ından az da olsa fərqlənir. Əttardakı kimi, Nəvaidə də xristiyan gözəl şeyxə qovuşduğu və müsəlman olduğu an ölür. Hər üç əsərdə incə fərqlərin olmasına baxmayaraq mövzu toxunulmaz

olaraq qalır. Hər üç əsərdə əsas hadisələr Rum ölkəsində gerçəkləşir. Gülşəhrinin “Mantikut-tayr”ı türk dilinə Əttardan edilmiş ilk tərcümə” olaraq qəbul olunduğu halda, Nəvainin əsərinin tərcümə olub-olmaması mübahisəlidir. Əhməd Kartala görə, “Gülşəhri də Əttarın əsərini eynilə tərcümə etməz” [22, s.299]. Həqiqətən də, hər üç əsəri incələdiyimizdə Gülşəhri və Nəvainin Əttarın əsərini fərqli şəkildə tərcümə etdiyi, Nəvainin eyni ilə Əttarda olduğu kimi, təsəvvüf düşüncəsi ilə, Gülşəhridə isə təsəvvüfdən fərqli olaraq eşqın məcazi anlamda verildiyi görülməkdədir.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, Əttar, Gülşəhri və Nəvainin “Lisanü t-Tayr”ını qarşılıqlı araşdırdıqda Nəvainin əsərinin Əttarınkına görə daha “ustalıqla” və təsəvvüfə duyğularla yazıldığı və özünəməxsus düşüncələrini də əlavə etdiyi üçün orjinala daha yaxındır. Hətta Nəvaişünaslar onun “Lisanü t-tayr”ından başqa, ayrıca “Qisseyi Sənan” adlı əsərinin olmasını da qeyd edirlər ki, bu fikir qəbul edilən deyil. Çünki Nəvai kimi böyük bir sənətkar “Lisanü t-tayr” əsərində “Şeyx Sənan” qissəsinə bu qədər “mühim yer verdikdən sonra eyni mövzuda ikinci dəfə əsər yazıb”, özü-özünü təkrar etməzdi. “Qisseyi-Şeyx Sənan” Nəvainin “Lisanü t-tayr” əsərindən götürülmüş qissədir. Ancaq çox zaman bu qissəni əsərdən götürüb ayrıca, müstəqil əsər kimi çap etmişlər. Gülşəhriyə nisbətən, Nəvainin məsnəvisi Əttarınkına daha yaxın, təsəvvüf ağırlıqlıdır. Çünki F.Əttarın “Məntiq-üt-tayr” traktatındakı “Şeyx Sənan” hekayəsini XII əsrdə Fəridəddin Əttar hansı duyğularla yazıbsa, Əlişir Nəvai də eyni təsəvvüf düşüncə ilə tərcümə edib, bu zaman öz düşüncələrini də əlavə etməkdən çəkinməyib.

Ədəbiyyat / References

1. M.Mortozəvi. Nəşriyyəyi-danışkədəyi-ədəbiyyati-Təbriz. Təbriz, 1335, № 4.
2. Z.Əkbərov. Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsi. Bakı, “İşıq”, 1977.
3. İ.Pala. Ensiklopedik Divan şeiri lüğəti. İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.
4. S.Yazar. “Mütərcimi bilinməyən bir Şeyx Sənan məsnəvisi/Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4, 2010.
5. L.Əsgərzadə. “Tarixi əfsanə: “Şeyx Sənan”. Üç Çizgi Dərgisi. 2017, Əskişəhər. Azərbaycanlılar dərniyi yayınevi, Nisan. Mayıs-Haziran, say: 2.
6. Ə. İbn Əhməd. “Kəşfolloğat”. Cəldə əvvəl, fars dilində.
7. F.Əttar. Təzkirətül-Övliya (tərtibçi, transfoliterasiya edən, ön sözün, qeyd və izahların müəllifi N.Məmmədli). Bakı, “Elm və təhsil”, 2011.
8. F.Əttar. Mantikut-Tayr (Çeviren: Mustafa Çiçekler), İstanbul, Kaknüs Yayınevi, 2006.
9. Ş.Sami. Qamus-əl Əlam, 4 cild. İstanbul, 1311, (Türk dilində).
10. İbn Xəllikan, Wefayat el-Eyan və Enbeyül u Ebna-i-Zəman, Dare-l-Kutub el-ilmieh, I cild. Beyrut, 1998, peşgotin r.
11. H.Ritter. Das meer der seele mens welt unt got in den geschichten des F.Ätter. Laiden, 1965.
12. İbn əl Əsir. Əl-cuz ul-aşir min tarixi əl Kamil. Misir, 1886.
13. Xəqani Ş. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2004.

14. Gölpınarlı Abdülbədi. Fəridəddin Əttar Mantık Al-Tayr, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
15. Yıldırım S. Kuran-ı Hakim və Açıqlamalı Meali. İstanbul, Dəfinə Yay., 2012.
16. A.Qafqaziyalı. İran Türk ədəbiyyatı antologiyası. Ərzurum, Atatürk Üniversitesi yayınları, 2002. say: 122 Araşdırmalar Serisi: 47.
17. Mostarlı Ziyai Şeyx Sənan məsnəvisi (haz: Müberra Gürgendərəli), İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007.
18. Ali Şir Nəvayi (1995). Hikayət (Şeyh Sanan Dastanı, 1053-1067. Beyitlər arasında). Lisânü t-Tayr. (Haz. Mustafa Canpolat), Ankara.
19. E.Bloch. Les enluminures des manuscrits orientaux -turcs, arabes et persians de la Bibliotheque Nationale, Paris, 1926.
20. E.Bertels. Nəvai və Əttar. Sbornik Statey "Mi Ali-Şir", izd-vo AN SSSR, Leningrad, 1928
21. Garshin de Tasi. Mantik Uter u lyo langa dez vuaza Faridaddin Attar, publik an person par, Parij, 1885.
22. A.Qartal. Əttarın Mantıqut-tayrı ilə Gülşəhrinin Mantıqut-tayrının Müqayisəsi, I.Kırşehir Mədəniyyət Araşdırmaları Bilgi Şöləni Bildirilər. Kırşehir, 2004.
23. Gulsehrī, Mantıqut – Tayr. (haz. Ləvənd Ağah Sırrı). Tıpkıbasım, Ankara, 1957.
24. M.Canpolat. Ali Şir Nevai Lisanüt-Tayr. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
25. Yavuz Kamal. Gülşəhrinin Mantıqut-Tayrı (Gülşen-name), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (e-kitap).
26. N.Oğuz. E.İlhan. Ənənənin yenidən üretilməsi bağlamında Əttar, Gülşəhri və Əlişir Nəvainin məsnəvilərində Şeyx Sənan qissəsi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 7, say: 35.

Распространение объекта «Шейх Санан»: Алишир Навои

Лютвия Аскерзаде

Доктор философских наук по филологии, Институт литературы имени Низами Гянджеви. Азербайджан.

E-mail: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Резюме. Траектория этого предмета, возникшая в арабском фольклоре в то время, когда история еще не была написана и распространена вместе с исламом на Ближнем Востоке, очень обширна. Предмет, который включает в себя суфийскую мысль; Легенда о «Шейх Санан» и имя Шейх Санан в турецкой литературе, поэзия Дивана; Юнус Эмре, Насими, Гази Бурханаддин, Физули, Шах Исмаил Хатаи, Багдадли Рухи, Говси Табризи, Арпаеминизаде Сами, Намиг Камаль, Сейид Азим Ширвани, живший в начале 18 века, часто упоминаются в их работах. В Азербайджане Узеир Гаджибеков написал оперу «Шейх Санан», Мехди бей Гаджинский написал трактат «Легенда о шейх Санане», Гусейн Джавид написал трагедию «Шейх Санан», а Фахри Угурлу написал «Шейх Санан». Знаменитая история не только на Востоке, но и в Европе; Он также известен исследователям и читателям во Франции, Англии,

Швеции, Австралии, Германии и Польше. Г.Тасси перевел эту работу на французский язык в 1857 году, а английский ученый Эдвард Браун, говоря о «Логическом утре», «отдельно упомянул шейха Санана», Х.Риттер дал анализ повести «Шейх Санан». История Шейха Санана Алишира Навои занимает свое место среди работ на эту тему. Статья (XII-XXI), которая следует траектории распространения темы «Шейх Санан», рассмотрит «Гисси-Санан» Алишира Навои.

Ключевые слова: Ф.Аттар, «Шейх Санан», Восток, Европа, переводы, произведения, Алишир Навои.